

**МУАЛЛИМ КОНЦЕПТИНИНГ АХАМИЯТИ ВА
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИКЖИХАТЛАРИ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7854459>

Мамасолиев Рустамжон Адхамжонович

Фаргона давлат университети

Немис тили уқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада лингвокультурология тилшунослик ва маданиятшунослик билан чамбарчас боғланганлиги, муаллимлик концепти, Шунингдек, муаллимнинг сўз бойлиги бўлиши лозимлиги хақида сўз боради.

Калит сўзлар: тилшунослик, халқларб маданият, урф-одат, тил, ўрганиш, йўналиш.

Ҳозирги кунда тилшунослик бўйича қилинаётган ҳамма тадқиқот ишларида лингвокультурология атамасини ишлатилаётганини кўришимиз мумкин. Бизнингча, ҳам бў тўғри, чунки бир-бирига қардош бўлмаган халқлар маданияти, урф-одати, тилини ўрганиш, халқлар орасида яна ҳам кучли муносабатлар ўрнатишга ёрдам беради, сўзлар, матнлар, маданиятлар ўзлашиб, янги мулоқот тили ҳосил бўлади. Шу жумладан, биз ҳам ишимизда миллатлар лингвокультурологиясида “муаллим” концептини тутган ўрни ва маданияти хақида озроқ тўхталиб ўтмоқчимиз. XXI асрнинг бошларига келиб, лингвокультурология жаҳон тилшунослигидаги етакчи йўналишлардан бирига айланди. Лингвокультурология тилда ва дискурда ўз аксини топган ва мустаҳкамланган халқ маданиятини ўрганади. У биринчи навбатда, муайян маданиятнинг миф, афсона, урф-одат, аънана, удум, таомил, рамзларни ва ҳақозони тадқиқ этади. Мазкур концептлар маданиятга тааллуқли бўлиб, улар тилда маиший ва таомил муоммаласи шаклида мустаҳкамланади.

Г.Г.Слышкинга кўра¹⁷⁶ “Линвокультурология инсон омилига, аниқроғи, инсондаги маданият феноменидан иборат бўлиши инсон хақидаги фаннинг антропологик парадигмага тегишли ходиса эканлигидан далолат беради.

Рус тилшуноси Н.Алиференко¹⁷⁷ лингвокультурологияни қуйидагича тавсифлайди: лингвокультурология тилшунослик ва маданиятшунослик билан чамбарчас боғланган бўлиб, у синтезловчи хусусиятга эга; - лингвокультурологиянинг асосий эътибори тилда изоҳланадиган маданий далилларга қаратилади; лингвокультурология тилшунослик фанларга киради, шунинг учун унинг тадқиқот натижаларидан она тили ва чет тиллари ўқитиш

¹⁷⁶ Слышкин Г. Г. От текста к символу. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании дискурса.-М.А. Academia, 200.-128 с

¹⁷⁷ Алеференко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. Учебное пособие,- М, Флинта, Наука, 2010.-С. 21.

жараёнларида амалий фойдаланиш мумкин; лингвокультурология тадқиқотларининг асосий йўналишлари: а) лисоний шахс; б) тил маданий фадриятларнинг семиотик гавдалантириш тизими ҳисобланади¹⁷⁸. Яна Н.Алефиренко¹⁷⁹ шундай изоҳ бериб ўтади, “лингвокультурология объектининг тадқиқи қатъий илмийлик билан бирга, эркин фантазия эҳтиёжига эга: бунда нарративлик, бадиий фикрлаш ҳамда чуқур методологик таҳлил узвийлигини назарда тутувчи комбинациялашган ёндашув зарур”-деб эътироф этади тилшунос олим.

Ўзбек тилшуноси З.И.Солиеванинг номзодлик ишида ўзбек ва инглиз тилларидаги сентенция, яъни ахлоқий-таълимий характердаги матнларнинг миллий –маданий хусусиятлари ёритилган¹⁸⁰. Бундай қарашлар ўзбек тили лингвокультурологиясини яна ҳам бойитишга ёрдам беради, деб ўйлаймиз.

Яна бир ўзбек тилшуноси Д. Худайберганованинг “Матнинг антропоцентриқ тадқиқи” номли монографиясининг алоҳида боби ўзбек тилидаги матнларнинг лингвокультурологик хусусиятларини ўрганишга бағишланган¹⁸¹, бўлиб, тилшунос бу бобда ўзбек тилининг лингвокультурологик хусусиятларини матнларда ифодалаб бера олган.

Агар лингвомаданий концепт семантик жиҳатдан, унинг бир қатор лингвистик амалга оширилишининг маъноларини умумлаштирувчи мавҳумлик тури эканлигидан келиб чиқадиган бўлсак, у ҳолда, бу тушунчанинг ўзига хос шакли мавҳумлик оралиғи билан белгиланади, бунда у сифат жиҳатидан аниқланади, яъни, бу тушунчани тилда ёки тилларда кузатувчи лексик-семантик парадигма ҳажми билан бирликлар ҳосил қилган. Шу муносабат билан тушунчаларга ажратилади, уларнинг ўзига хос лингвистик амалга оширилиши маъноларидан мавҳумлаштирилади, уларнинг семантикасида ҳам “субъектив”, ҳам этник-маданий семалар ва протоконцептлар – “универсал концептлар”: “ноемлар” мавжуд номаълум миқдордаги лингвистик иловалардан мавҳумлаш ва тиллараро таққослаш ва таржима қилиш учун зарур бўлган мос ёзувлар стандартини тақдим этади. Кўпроқ ёки камроқ соф шаклда “универсал концептлар” шакл тақдим этилади: илмий онг, ахлоқий атамалар ва мантиқий операторлар: яхшилик-ёмонлик, яхши-ёмон-бефарқ ва бошқалар. Ўз навбатида, автохтон тушунчалар нафақат тил ичидаги, моногосс бўлиши мумкин, улар икки ёки ундан ортиқ тилларнинг лексик бирликларидан мавҳум бўлиши мумкин. Маданий суперэтносни шакллантириш, - масалан, Ғарб ва Шарқ тил маданиятининг “чекловчи тушунчалари” каби полигосс бўлиш мумкин.

¹⁷⁸ Алефиренко Н.Ф.Лингвокультуология.Ценностно-смксловое пространство языка.Учебное пособие,- М,Флинта,Наука, 2010.-С. 21.

¹⁷⁹ Алефиренко Н.Ф.Лингвокультуология.Ценностно-смысловое пространство языка.Учебное пособие,- М,Флинта,Наука, 2010.-С. 21.

¹⁸⁰ Салиева З.И.Концептуальная значимость и национально-культурная специфика сентенции и английском и узбекском языках.автореф.дисс..канд.филол.наук.-Ташкент.2010.-С.25.

¹⁸¹ Худайберганова Д.Матнинг антропоцентриқ тадқиқи.-Тошкент.Фан.2013.

Юқорида тилшунос олимларимизнинг фикрини қўллаб қувватлаган ҳолда, биз ҳам “Муаллим” концептини лингвокультурологик томонларига тўхталиб ўтмоқчимиз. Муаллим ўзи биринчи навбатда, нутқ маданиятини мукамал эгаллаган бўлиши, тил воситалардан энг мувофиғини танлай билиши лозим. Бунинг учун у, албатта, ўз она тилини пухта билиши, унинг барча бойликларидан усталик билан фойдалана олиши зарур. Нутқ аниқ ва равшан бўлиши билан бирга ровон бўлиши ҳам шарт, акс ҳолда фикрнинг кучи кетади, сўзловчининг нутқи тингловчига яхши таъсир қилмайди. Ўзбек тилида гапира олиш бу тилни яхши билади дегани эмас. Тилни яхши билиш тилнинг грамматик қонун-қоидаларини, луғат бойлигини ҳамда фонетик ва стилистик хусусиятларини пухта ўзлаштириб олиш билан белгиланади. Кўпинча нотик сўзга чиқишдан олдин фикрларини ёзма шаклда тайёрлайди: нималар ҳақида тўхталмоқчи, қандай мисоллар келтирмоқчи, ана шуларни ёзиб чиқади. Айрим кишилар, айниқса, талаба-ёшлар мақсадларини оғзаки сўзлаб бермоқчи бўладилар-да, кўпчиликнинг салобати босиб, гапларини йўқотиб қўядилар ёки ёзганларини бош кўтармай ўқиб берадилар. Белгиланган қисқа вақт ичида фикрни оғзаки тарзда аниқ, тушунарли қилиб сўзлаш учун мунтазам равишда, кунт билан ишлаш лозим¹⁸².

Нутқда жумлаларни қайта тўғрилаш, ўзгартириш бўлмаслиги керак. Шунингдек, муаллимнинг сўз бойлиги бўлиши лозим. Бунда сўзларнинг фақат миқдори назарда тутилмайди, уларнинг маъноси ҳам асосий ўринда бўлади. Сўзловчи маънодош (синоним) сўзлардан ҳам моҳирлик билан фойдаланиши зарур. Бундай сўзларни ишлатиш нутқнинг ранг-баранглигини таъминлайди. Педагог тилнинг грамматикасини ҳам яхши ўзлаштириб олган бўлиши керак. Грамматика қоидаларига риоя қилишгина нутққа мазмун ва мантиқ киритади. Баъзан муаллимлар нутқида диалектал сўзлар ишлатилади. Аслида муаллим нутқида бундай диалектал сўзлар ишлатилмаслиги лозим. Баъзи сўзловчилар нутқида эса “демак”, “хўш”, “иннайкейин”, “яъни”, “масалан”, “мисол учун”, “айтайлик” каби сўзлар кўп қўлланади-ки, ўринсиз равишда ишлатилган бундай “бекорчи” сўзлар нутқни сийқа қилиб қўяди. Баъзан тингловчилар, талабалар, ўқувчилар педагогнинг сўзини эшитгандек кўринишадию, лекин фикрнинг мазмунини ҳис қилишмайди, улар сўзловчи нутқидаги мана шундай кераксиз сўзларни санаш, ҳисоблаш билан банд бўлиб қоладилар. Керак бўлса лақаб ҳам қўйиб олишади. Бундан ташқари немис, инглиз тили ёки у орқали бошқа тиллардан кириб келган сўзларнинг ўринсиз ишлатилиши ҳам нутқни хиралаштиради¹⁸³. Бундай сўзлар мияга ҳам, юракка ҳам озуқа бермайди, кишига қаттиқ таъсир қилиб, унинг эътирозига сабаб бўлади. Абдулла Қодирий: “Сўз сўзлашда ва улардан жумла тузишда узоқ андиша керак”,- деган эди.

¹⁸² Арипова А. Нотиклик ва унинг лисоний-услубий воситалари. Тошкент, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, 2007

Таниқли адибнинг ёзувчиларга қарата айтган бу сўзлари барчага бирдек тааллуқлидир. Абдулла Қаҳҳорнинг “Оғриқ тишлар”, “Нотик”, “Қуюшқон” ҳикояларида ҳам ана шундай нўноқ нотикнинг қиёфаси жуда яхши чизиб берилган.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1.Мўйдинов Қ. Ўқитувчи нутқ маданияти ёки нотиклик санъати. Academic Research in Educational Sciences

2.Арипова А. Нотиклик ва унинг лисоний-услугий воситалари.Тошкент, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, 2007

3.Слышкин Г.Г.От текста к символу. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании дискурса.-М.А.Academia,200-128 с

4.Алеференко Н.Ф.Лингвокультуология.Ценностно-смқсловое пространство языка.Учебное пособие,-М,Флинта,Наука, 2010.-С.

5.Бекмирзаев Н. Муаллимнинг ён дафтари. Тошкент, “Муҳаррир” нашриёти, 2011.

6.Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқ маданияти. Тошкент, “Алишер Навоий номидаги ”Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007.